

Allomorfiin dynamiikkaa

Heikki Paunonen

Parina viime vuotena on kysymys morfologian asemasta kielen kuvauksessa noussut jälleen keskeisiin kuuluvaksi. Samalla kun luottamus generatiivin kieliopin kehittämiseen kuvaustapaan, abstraktiin fonologiaan, on alkanut yhä yleisemmin horjua, on sen vastapainona saanut fonologian ja morfologian alalla jalansijaa konkreettisempi näkemystapa. Näiden suuntausten periaatteelliset erot ovat selvät. Generatiivissa kuvauksessa itsenäinen morfologia pyrittiin sulauttamaan osaksi kieliopin fonologista komponenttia: saatettiin lähteä hyvinkin abstrakteista ja teoreettisista (psykologisesti usein epätodentuntuisista) pohjamuodoista, joista fonologisin johtosäännöin tuotettiin pintavariaatio.¹ Tuloksena olikin usein hedelmättömiä ja kielen morfologiaa varsin vähän valaisevia keskusteluja pohjamuotojen luonteesta (hyvä esimerkki tällaisesta on esim. kiista suomen 2-tav. *e*-vartaloiden vartalovokaalin asemasta »syvyydessä»); keskustelun eri vaiheista ks. Lyle Campbellin referaattia, Vir. 1975 s. 10). Konkreetti morfologia lähtee puolestaan pintavariaatiosta. Tämän näkemystavan mukaan morfologiaa pidetään pitkälti omavaraisena kokonaisuutena, jossa ilmenevää variaatiota säätelevät ensisijaisesti morfologiset tendenssit. Hieman kärjistäen voi sanoa, että abstrakti fonologia edustaa äärimmilleen vietyä *item and process* -menetelmää, konkreetti morfologia merkitsee puolestaan paluuta vanhaan *item and arrangement* -käsitykseen (ks. Anttila, *The metamorphosis of allomorphs* s. 1). (Abstraktin fonologian ja konkreetin morfologian suhdetta ovat viime aikoina käsitelleet useat tutkijat; ks. esim. Raimo Anttilan, Mati Hintin, Fred Karssonin, Per Linellin, Martti Nymanin ja Royal Skousenin kirjoituksia.)

Konkreettia morfologiaa ei kuitenkaan voi metodisista yhtäläisyyksistä

---

¹ Abstraktin fonologian edustajat muistuttavat tässä kohden sadan vuoden takaisia äärimmäisiä junggrammaatikkoja. Erona on tosin se, että junggrammatikot olivat kielihistorian tutkijoita; generatiivistien pääkohteena on taas kielen synkronia. Yhteistä on kuitenkin samankaltainen yksipuolisuus: morfologian puristaminen äänteellisehtoiseen selitys- tai kuvausjärjestelmään. Junggrammatikot paikkasivat teoriaansa ottamalla huomioon morfologisia tasoituksia aiheuttavan analogian, ja periaatteessa samasta on ollut kyse viimeaikaisissa abstraktin fonologian modifiointirytyksissä (ks. esim. Paul Kiparskyn kirjoitusta »Explanation in phonology» tai Robert D. Kingin artikkelia »Rule insertion» vuoden 1973 Languagessa).

huolimatta pitää amerikkalaisen strukturalismin suoranaisena henkisenä perillisenä. Amerikkalaiselle strukturalismille oli etenkin 1940-luvulta lähtien ominaista pyrkimys pitkälle meneviin yleistyksiin: kielenkuvauksen tavoitteena oli abstrahoida konkreettista vaihtelua sisältävän allo-tason yläpuolelle varioimaton eemi-taso. Tämä merkitsi morfologian kannalta sitä, että perusyksiköitä olivat morfeemit eivätkä allomorfit. Allomorfien asema oli kuvauksessa negatiivis-välillinen: ne oli pyrittävä eliminoimaan abstraktimman yläkäsitteen, morfeemin, tieltä. Konkreettiselle morfologialle ominainen näkemys on tässä kohden päinvastainen: tunnustetaan allomorfien itsenäisyys ja pyritään selvittämään niiden tehtävä ja asema kielen järjestelmässä. Tämän näkemystavan hedelmällisyys ilmenee monella tavoin. Ensinnäkin vasta tältä pohjalta tulee ymmärrettäväksi allomorfien viestinnällinen merkitys (allomorfien semioottinen funktio); ne eivät ole vain kieleen sattumoisin jääneitä muistumia aiemmista äänne muutoksista, vaan kerran synnyttyään allomorfinen vaihtelu on pyrkinyt omaksumaan myös semanttisen tehtävän. (Ks. esim. Anttila, Allomorfien semiotiikkaa ja *The indexical element in morphology*; Anttila on näissä kirjoituksissaan, jotka taas ovat syntyneet etenkin Edward Sapirin ja Michael Shapiron ajatusten pohjalta, hienosti yhdistänyt allomorfien semiotiikan ja morfologisen järjestelmän sisäisen dynamiikan.) Tämä auttaa puolestaan perustelemaan, miksi allomorfinen vaihtelu on usein vastoin odotuksia yllättävän sitkeästi säilynyt. Toiseksi pitäytyminen eemi-tason sijasta allo-tasossa auttaa paremmin ymmärtämään niin kielen morfologian synkronista struktuuria kuin tässä järjestelmässä tapahtuvia diakronisia muutoksiakin; morfologiset muutoksethan ilmenevät synkronisessa tasossa juuri allomorfisena variaationa. (Viitteenä siitä, miten juuri allomorfitason analyysi valaisee synkronian ja diakronian välisiä suhteita sekä morfologisia muutosmekanismeja ks. esim. erään mon. genetiivitapauksen tarkastelua; Paunonen, *Mon. gen.* s. 36—38).

Muoto-opilliselle kuvaukselle voidaan asettaa ainakin seuraavat perusvaatimukset: 1) sen on perustuttava relevantteihin morfologisiin yksiköihin ja 2) sen on osoitettava näiden elementtien väliset yhteydet. Kuten jo havaittiin, yleisenä virheenä on ollut pyrkimys liialliseen abstrahointiin: allomorfien sijasta on perusyksiköksi valittu joko allomorfit yhdistävä yläkäsite morfeemi (ts. eräänlainen allomorfien suppleetio) tai vielä abstraktimpi pohjamuoto. Perusyksikön valinnassa tapahtuneesta virheestä on kummassakin tapauksessa seurannut se, että suuri osa morfologisen järjestelmän kuvauksen ja ymmärtämisen kannalta keskeisistä elementtien välisistä yhteyksistä on jäänyt huomaamatta. Strukturalistinen eeminen tarkastelutapa ilmaisee parhaimmillaankin yläkäsitteen (morfeemin) alakäsitteiden (allomorfien) mekaanisena summana. Vielä huonompi on generativistinen näkökulma: fonologi-

sesti mahdollisimman laaja-alaiset ja yleispätevät säännöt eivät ilmaise mitään morfologisen järjestelmän kannalta relevanteista yhteyksistä.²

Kuitenkin näkemys kielen morfologiassa vaikuttavista yhteyksistä on ollut ainakin jo Hermann Paulista lähtien selkeä. Paulin mukaan kieli koostuu erilaisista suhteista ja suhdeverkoista. Perusajatuksena on, että kielen sanat assosioituvat tajunnassa ryhmiin. Tällaiset ryhmät voivat perustua aineellisten tai muototekijöiden yhtäläisyyteen mutta myös äänneasun tai merkityksen samanlaisuuteen. Taivutuksen kannalta on tärkeää, että esim. saman sanan paradigmamuodot pyrkivät liittymään yhteen, samoin esim. kaikki tietyn muotokategorian jäsenet tai esim. samaan vartalotyyppiin kuuluvat tapaukset. Suuremmat ryhmät jakautuvat eri seikkojen perusteella pienempiin. Kukin sana kuuluu puolestaan useaan eri ryhmään; tällä tavoin ryhmät limittyvät. Limittyminen ei kuitenkaan ole säännötöntä, vaan ryhmien väliset suhteet ovat yleensä vakioita. Ryhmien välisistä suhteista muodostuu suhdekimppejä, jotka ovat olennaisia koko kielen järjestelmän koossapysymisen ja kehityksen kannalta. (Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte* s. 106—120.) Hyvin samantapaisia ajatuksia kielen synkronisen järjestelmän luonteesta ovat esittäneet mm. de Saussure (ks. lukua, jossa hän käsittelee erilaisia syntagmaattisia ja assosiativisia suhteita, *Cours de linguistique générale* s. 170—184) sekä meillä Erkki Itkonen, joka kirjoittaa analogiasta: »Analogia, psyykillisiin tekijöihin perustuva uudismuodostus, saa alkunsa siitä, että sanat, joiden välillä on äänteellistä, merkityksen tai funktion yhtäläisyyttä, assosioituvat toisiinsa ja muodostavat tajunnassa ryhmiä. Tällaisten ryhmien jäsenissä ilmenee usein tavalla tai toisella pyrkimystä keskinäiseen lähentymiseen; juuri tätä analogia tarkoittaakin.» (Kieli ja sen tutkimus s. 197.)

Paulin, de Saussuren ja Erkki Itkosen esityksissä toistuu kaksi tärkeää seikkaa: 1) ihmisen kielitajussa vaikuttavat olennaisesti erilaiset assosiativiset yhteydet ja 2) näiden yhteyksien perusteella syntyy laajempia paradigmaattisia suhteita, jotka liittyvät suhdeverkoiksi ja pyrkivät vaikuttamaan toisiinsa. Näitä suhteita voidaan kuvata diagrammaattisesti; esimerkkinä tällaisesta kuvauksesta on perinnäinen proportioanalogia (Anttila, *Introduction* s. 89). Kuitenkin proportioanalogiaa on usein käytetty vain äännehistoriallisen menetelmän välttämättömänä apukeinona paneutumatta sen perusteisiin ja todelliseen merkitykseen; suhdeverkkoajatus on nimittäin morfologisena

² Sama kritiikki voidaan periaatteessa ulottaa koskemaan myös konkreettisempaa sääntömorphologiaa, kuvaustapaa, jonka mukaan tietyistä leksikaalisesta perusmuodosta muotoryhmittäisten morfologisten ja morfofonologisten sääntöjen avulla tuotetaan yksityiset taivutusmuodot. Tämänkin luonteeltaan atomistisen kuvaustavan pohjalta olisi vaikea ymmärtää, miksi ja miten eri taivutusmuodot vaikuttavat toisiinsa (esim. suomessa mon. partitiivit ja genetiivit mon. illatiivien ja essiivien taivutukseen). Se, mitä tarvitaan, on kuvausmalli, joka ensisijaisesti lähtee elementtien välisistä yhteyksistä ja näiden yhteyksien varaan rakentuvista suhteista.

kuvaus- ja selitysmallina paljon yleispätevämpi kuin useinkaan on ajateltu. Vielä vähemmän on kiinnitetty huomiota kielitajussa vaikuttavien assosiaatioyhteyksien ja niiden varaan rakentuvan morfologisen suhdeverkon ominaislaatuun. Kuten jo Paulin, de Saussuren ja Erkki Itkosen ajatusten esittelystä ilmeni, nämä yhteydet ovat luonteeltaan ennen kaikkea dynaamisia: ne yhdistelevät, ryhmittelevät ja kaavoittavat kielitajussa samankaltaisia tai toisiaan muistuttavia elementtejä suuremmiksi kokonaisuuksiksi sekä pyrkivät yhdenmukaistamaan ryhmien välisiä suhteita. Perimmäisenä käyttövoimana on yhdenmukaisuuden dynamiikka; Anttila käyttää siitä nimitystä »the dynamic force of similarity» (The metamorphosis of allomorphs s. 3). Tästä on seurauksena se, ettei näihin vaikutusyhteyksiin perustuva suhdeverkko liioin ole luonteeltaan staattinen; sen sijasta olisikin pikemmin puhuttava dynaamisesta kentästä, jossa eri elementtien suhteita säätelevät erisuuntaiset ja erivahuiset vaikutusyhteydet, eräänlaiset kielelliset vektorit.

Ajatus, jonka mukaan kielen morfologista systeemiä pitävät koossa erilaiset dynaamiset vaikutusyhteydet, muuttaa samalla käsitystä synkronian ja diakronian luonteesta. Diakronia kytkeytyy tällöin tiukasti synkroniseen tasoon: ne vaikutusyhteydet, jotka säätelevät allomorfien synkronisia suhteita, ohjaavat itse asiassa kielen morfologian kehitystä. (Tästä ks. esim. Paunonen, SUSA 72 s. 294—299.)

Selvemmän ilmauksen kuin kielitieteessä ajatus dynaamisen suhdeverkon olemassaolosta on saanut muilla aloilla, mm. hahmopsykologian piirissä. Suomalaisen tutkimustradition kehitykselle on erityisesti Eino Kailan vaikutus ollut merkittävä. Prof. Terho Itkonen on kiinnittänyt huomiotani Kailan vuonna 1945 Ajatuksessa julkaisemaan kirjoitukseen »Hahmoprobbleemasta», jossa ajatus dynaamisesta kentästä ja siinä vaikuttavista yhteyksistä on sovitettu laajempaan teoreettiseen taustaansa.

Kailalta hahmopsykologinen ajattelutapa on omaksuttu fennistiikankin piiriin; suoranaisia vaikutteita siitä on nähtävissä esim. Terho Itkosen 1950-luvun jälkipuoliskolla muoto-opin alalta laatimissa tutkielmissa »*Mellakoihin* vai *mellakkoihin?*» ja »*-siin* vai *-hin* monikon illatiivissa?»; vaikkei kirjoittaja olekaan artikkeleissaan enemmälti selvittänyt hahmoteoreettista taustaansa. Kaila lienee puolestaan saanut vaikutteensa Köhleriltä, jonka ajatukset ovat taas toisaalla viime aikoina hedelmöittäneet lingvististä teorianmuodostusta (tarkoitin Raimo Anttilan kirjoitusta »The metamorphosis of allomorphs», jossa allomorfien asemaa on tarkasteltu hahmopsykologisten perin-siippien kannalta).

Köhler ja Kaila korostavat samaa seikkaa: kokonaisstruktuuri on olen-naisesti muuta kuin pelkkä osiensa summa. Siihen sisältyy dynamiikkaa, jonka oikea ymmärtäminen vasta avaa mahdollisuuden osien välisten suh-

teiden oivaltamiseen. Hahmopsykologinen malli on sellaisenaan sovellettavissa myös kielen morfologian selvittelyyn. Samalla kielellisen järjestelmän syntyminen (aina uuden kielenpuhujan kielitajussa) sekä järjestelmän muuttuminen tulee tällä tavoin ankkuroiduksi yleisinhimillisiin psyykkisiin ominaispiirteisiin; tälläkin seikalla on oma merkityksensä silloin, kun kielellisen kuvausmallin yhtenä evaluaatiomittana pidetään psykologisen todellisuuden vaatimusta.

Allomorfi pohjaisessa kuvauksessa on siis kysymys ensisijaisesti siitä, miten kunkin variantin asema tulisi kokonaisjärjestelmän kannalta ilmaista, jotta sen asemaan olennaisesti vaikuttavat dynaamiset yhteydet pääsisivät esiin. Tarkastelen seuraavassa allomorfiin dynamiikkaa nyky-suomen nominintäyttyjärjestelmän kannalta. Havainnollistaakseni eräiden tässä järjestelmässä keskeisten vaikutusyhteyksien osuutta toisaalta järjestelmää luovana ja ylläpitävänä, toisaalta sitä yhdenmukaistavana voimana otan periaatteelliseksi lähtökohdaksi sen, miten suomea opetteleva lapsi hahmottelee kielioppinsa tämän osa-alueen.³

Periaatteessa on edellytettävä, että suomea oppiva lapsi jo varsin varhaisessa vaiheessa pystyy segmentoimaan kuulemansa sananmuodot morfologisiin osiinsa ja sen jälkeen abstrahoimaan osien suhteista yleisempiä paradigmaattisia ja muotoryhmittäisiä suhteita. Kielenoppijan on siis ensinnäkin hahmotettava suomen kielelle ominaiset paradigmamallit (ts. erilaiset täyttytyypit) ja toiseksi hänen on selvitettävä tunnus- ja pääteainesten muoto-

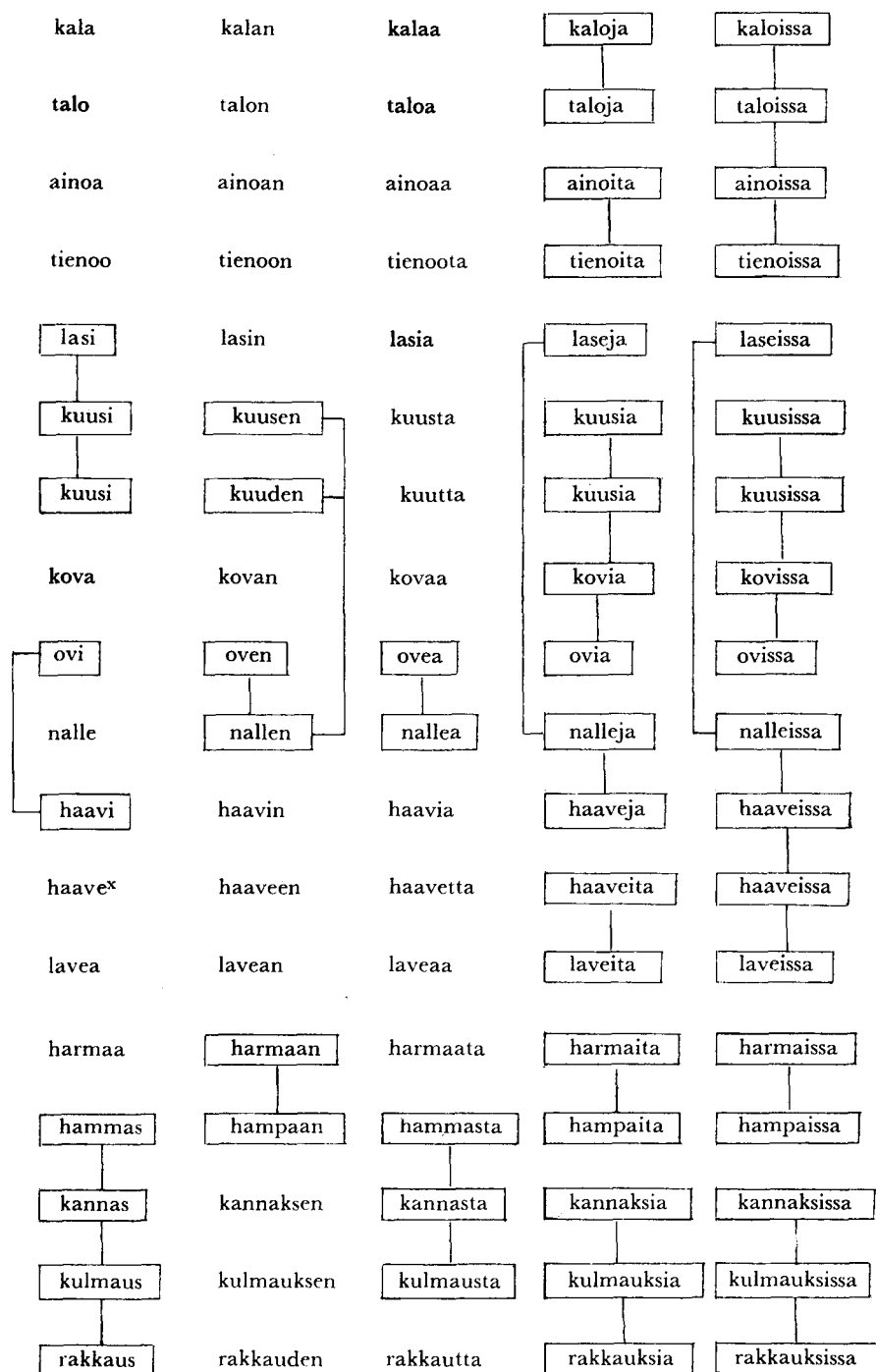
³ Näkökulman ansiona on, että siinä yhdistyy kolme kielellisen toiminnan (myös kielen oppimisen) kannalta keskeistä seikkaa: 1) kielen järjestelmä, 2) kielenpuhujan psyykkiset oppimisedellytykset sekä 3) kieliyhteisön vaikutus. Kielenpuhujan tavoite on puhtaasti käytännöllinen: voidakseen osallistua yhteisön toimintaan hänen on omaksuttava sen käyttämä viestintäjärjestelmä. Nähdäkseni parhaan kielen oppimista koskevan selitysmallin on esittänyt Henning Andersen. Hänen mukaansa kielen (kuten kaiken muunkin) oppiminen tapahtuu abduktion, tulkinnan, kautta (ks. esim. hänen kirjoitustaan »Abductive and deductive change»). Abduktio puhtaana abstrahointiprosessina edellyttää kuitenkin, että on jotain abdukoitavaa; yhden muodon perusteella suhteiden abstrahointi ei ole mahdollista. Olennaisena dynaamisena tekijänä onkin Anttilan mainitsema *force of similarity*: se yhdistää samanlaisia ja toisiaan muistuttavia elementtejä keskenään, ja vasta sen perusteella suhteiden abstrahointi käy mahdolliseksi. Mutta samankaltaisuuden voima on kaksivaikutteinen: paitsi että se yhdistää kielitajussa samanlaisia ja toisiaan muistuttavia elementtejä, se pyrkii yhdenmukaistamaan niitä koskevia erilaisia suhteita, jolloin konkreettisena tuloksena on alkuaan erilaisten elementtien samanlaistuminen. Samankaltaisuuden voima vaikuttaa tällä tavoin itse abstrahointiprosessiin. Jos kielenoppimistapahtumassa vaikuttaisivat vain kielenoppijan psyykkiset edellytykset ja mekanismit, tuloksena olisi mahdollisimman yleispätevä, invariantti järjestelmä. Vastapainona on kuitenkin kielen traditio, kieliyhteisön käytäntö, joka vaatii kielenoppijaa modifioimaan itse hahmotamaansa »ideaalia» systeemiä enemmän kielen tradition mukaiseksi. Näin päädytään lopulta kielelliseen järjestelmään, joka pohjimmaltaan rakentuu kielenoppijan psyykkisten oppimisedellytysten varaan mutta jonka muotoilemisessa kielenoppija on joutunut ottamaan huomioon kieliyhteisön vaatimat tarkennukset (tässä mielessä kieliyhteisö on itse tehokas ja ankara kielenhuoltaja, joka sallii vain vähän poikkeuksia traditiosta).

ryhmittäiset jakaumasuhteet näihin paradigamalleihin nähden. Tapah-
tumaa mutkistaa vielä sekin, että molemmat prosessit — taivutustyyppien
hahmottuminen ja päätevarianttien vartalotyypeittäisten jakaumasuhteiden
selkiintyminen — ovat ainakin osin samanaikaisia ja kietoutuvat toisiinsa.

Nykysuomen kaasussysteemi on pääpiirtein yksinkertainen ja selkeä. Useim-
mista sijoista tavataan joko vain yksi päätevariantti tai korkeintaan kaksi
vokaalisointusuhteiden puolesta toisistaan eroavaa varianttia. Joiltakin osin
järjestelmä on kuitenkin mutkikkaampi. Sijat, jotka ansaitsevat erityishuo-
miota, ovat yks. ja mon. partitiivi, mon. genetiivi sekä yks. ja mon. illatiivi;
niissä tavataan vartalotyypeittäin ehdollistuvaa allomorfista vaihtelua. (Sija-
muotojen ongelmiin palaan tuonnempana.)

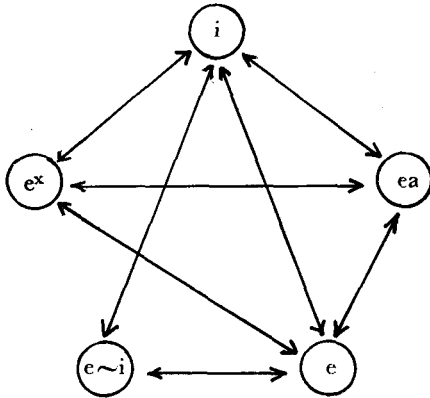
Melko yksinkertaisen sijasysteemin vastapainona on kuitenkin suhteellisen
mutkikas taivutustyyppijärjestelmä. Joissakin taivutustyypeissä vartaloallo-
morfinen vaihtelu on vähäistä tai puuttuu tyystin (esim. *talo* : *talo/n* : *talo/a* :
talo/ssa : *talo/j/en* : *talo/i/ssa*); toisissa taas variaatio on hyvinkin mutkikasta
(esim. *vesi* : *vede/n* : *vet/tä* : *vete/nä* : *vesi/en* : *vesi/ssä*). Hallitakseen suomen
kielen taivutustyyppijärjestelmän kielenoppijan on ensinnäkin pystyttävä hah-
mottamaan toisistaan poikkeavat paradigamallit sekä toiseksi kyettävä
liittämään kuulemansa uudet sanat oikeisiin taivutusmalleihin. Jälkimmäistä
tehtävää ei suinkaan helpota se, että kielenoppija ei yleensä tapaa uusia sanoja
sanakirjanomaisesti tiettyssä hakuasussa vaan käyttötilanteen mukaan missä
muodossa hyvänsä. Vaikeutena on erityisesti se, että vain harva paradigma-
malli on täysin yksiselitteinen. Paljon tavallisempaa on, että ainakin osa
jonkin paradigman muodoista saattaisi muodollisesti yhtä hyvin kuulua
johonkin toiseen kokonaisuutena erilaiseen taivutustyyppiin. Kaavio I havain-
nollistaa tätä nykysuomen taivutusjärjestelmälle ominaista ilmiötä eräiden
paradigamallien osalta. (Huom., että kaaviossa esiintyvät sanat edustavat
kukin tiettyä taivutustyyppiä; seuraavassa en puhu esim. *ek*, *eh* -nomineista
vaan *haave*-paradigmasta jne.)

Nähdään, että kaaviossa esitetyistä taivutusmuodoista yllättävän harvat
ovat paradigmaattisten suhteiden kannalta yksiselitteisiä; monet taivutus-
muodot voivat periaatteessa kuulua kahteen, jotkin jopa useampaan para-
digmamalliin. Niinpä esim. *kaloissa*, *taloissa*, *ainoissa* -tyyppisistä mon. ines-
siivimuodoista ei vielä voi päätellä, mihin kolmesta mahdollisesta taivutus-
tyypistä (*kala*, *talo*, *ainoa*) ne kuuluvat. Mon. partitiivimuotojen vertailu
(*kaloja*, *taloja*, *ainoita*) erottaa *ainoa*-paradigman *kala*- ja *talo*-paradigmoista,
mutta näiden kahden taivutussuhteen selvittämiseen tarvitaan lisäksi jokin
yksikön sijamuoto. Vielä mutkikkaampi on tilanne niissä sanoissa, joiden
monikkovartaloon kuuluu *-ei*-aines. Kyseeseen voi tulla ainakin neljä eri
suuntaan vievää mahdollisuutta (taivutustyyppit *haavi*, *haave*, *lavea*, *nalle*);
kuitenkaan esim. mon. inessiivit *haaveissa*, *haaveissa*, *laveissa*, *nalleissa* eivät

Kaavio 1

sisällä minkäänlaisia viitteitä paradigmaattisten suhteiden erottamiseksi. Tarvitaan jälleen tietoja taivutussuhteiden muista jäsenistä ennen kuin voidaan päätellä, mistä taivutustyyppistä kulloinkin on kyse. Eri taivutustyyppit voidaan jälleen osin erottaa mon. partitiivin perusteella (*haaveja, haaveita, laveita, nalleja*), mutta paradigmojen lopullinen eronteko edellyttää tässäkin tapauksessa yksikkömuotojen tuntemista. Toisaalta yksikössä näihin taivutustyyppisiin kietoutuu vielä viideskin, nimittäin *ovi*-paradigma (vrt. *vuori : vuorin* — *vuori : vuoren*; *nalle : nallen : nallea* — *ovi : oven : ovea*; monikossa *ovi*-tyyppi puolestaan poikkeaa edellisistä: *ovia, ovissa* jne.). Näiden viiden, keskenään osin limittyvän taivutustyyppin suhteet voidaan kaavoittaa seuraavasti (paradigmatyyppien lyhenteet: $i = haavi$, $e^x = haave$, $ea = lavea$, $e = nalle$, $e \sim i = ovi$):

Kuvio 1

Kaikkiaan näyttää siltä, että etenkin monikkomuotojen osalta useat taivutustyyppit pyrkivät limittymään; tällä tavoin monikkomuodot sisältävät kielenoppijan kannalta yksikkömuotoja heikomman kiinnekohdan uuden sanan liittämiseksi oikeaan paradigmaattiseen malliinsa. Läheskään aina eivät kaikki yksikkömuodotkaan anna varmuutta sanan kokonaistaivutuksesta (vrt. jo puheena olleiden tapausten lisäksi esim. paradigmoja *lasi, kuusi* '6', *kuusi* 'puu'; *lammas, kannas*; *rakkaus, kulmaus*). Erityisen kiintoisa on *lammas*-paradigma: huomataan, ettei mikään tähän taivutussuhteeseen kuuluva yksityinen muoto ole yksiselitteinen. Muodot *lampaan, lampaita, lampaista* voivat viitata yhtä hyvin *harmaa*-tyyppiseen taivutukseen, muodot *lammas* ja *lammasta* puolestaan *kannas*-tyyppiin. *Lammas*-tyyppinen taivutussuhde koostuu näin ollen erilaisista oppositioista, jotka erottavat sen toisaalta *harmaa*-, toisaalta *kannas*-paradigmasta; sellaista muotoa, joka olisi yksi-

selitteisesti ominainen vain *lammas*-paradigmalle, ei ole.⁴ Tämä esimerkki osoittaa selvästi, mistä suomen taivutustyyppijärjestelmässä perimmältään on kyse: se koostuu useista erilaisista allomorfiisuhteista (paradigmoista), joiden jokaisen tuntomerkinä on viime kädessä koko taivutussuhde itse. On vaikea ajatella tämänkaltaisen suhdejärjestelmän kuvaamista yksityisistä lähtömuodoista käsin.

Lammas-paradigmaan verrattuna muut taivutustyyppit sisältävät enemmän redundanssia: niissä oikean taivutussuhteen tavoittamiseksi ei vaadita välttämättä tietoa koko paradigmasta; joissakin tapauksissa jopa yksi tietty muoto saattaa riittää oikean paradigmasuhteen selviämiseen (esim. yks. part. *vettä*, *kuutta*, *kuusta* tai mikä hyvänsä *kala-* tai *talo-*paradigman yksikkömuoto). Tällä redundanssilla on käytännön merkitystä. Ennen kuin kielenoppija voi liittää *lammas*-tyyppisen sanan kielitajussaan oikeaan paradigmaattiseen suhteeseen, hänen täytyy kuulla sanasta sekä *harmaa*-tyyppiseen että *kannas*-tyyppiseen taivutukseen viittaavat muodot; lisäksi hänen on kombinoitava näiden muotojen sisältämä paradigmaattinen tieto. Muuten käy kuten 4 1/2-vuotiaalle tyttärelleni viime kesänä. Suunnittelimme seuraavana päivänä tehtävää retkeä, ja siinä yhteydessä sanoin, että otamme myös *evästä* mukaan. Seuraavana päivänä tyttö kysyi heti aamulla: *äiti, onko retkieväkset jo valmiina?* Pelkän *evästä*-muodon perusteella sana oli liittynyt *kannas*-tyyppiseen taivutukseen. Taivutusjärjestelmään sisältyvä redundanssi vähentää virhemahdollisuuksia ja helpottaa oppimista. Toisaalta redundanssikin on osin näennäistä: ei ole suinkaan sanottua, että kielenoppija aina ensiksi tavoittaa jostakin sanasta sen paradigmaattisesti yksiselitteisen osan.

Edellä suomen taivutusjärjestelmää on tarkasteltu valmiiden, jo olemassa olevien paradigmamallien kannalta; ongelmana on ollut tässä järjestelmässä esiintyvä taivutustyyppien osittainen limittyminen, mikä taas saattaa johtaa kielenoppijan liittämään kuulemansa uuden sanan muodollisesti tosin oikeaan mutta kielen tradition ja kieliyhteisön yleisen käytännön kannalta väärään taivutustyyppiin. Ennen kuin kielenoppija kuitenkaan pääsee näinkään pitkälle, hänen on hahmotettava itselleen kaavion I mukainen taivutustyyppi-verkko. Tarkastelen seuraavassa tämän tapahtuman mekanismeja. Viittasin jo siihen, että jos kielenpuhuja saisi hahmottaa kielioppinsa kieliyhteisön sosiaalisesta kontrollista riippumatta, tuloksena olisi todellista huomattavasti yksinkertaisempi (invariantimpi) järjestelmä. Tästä on hyvänä osoituksena tuttu tosiasia, että analogiamuodot ovat hyvin yleisiä juuri lapsilla.

⁴ Sama seikka koskee myös *ovi*-paradigmaa; senkään jäsenistä mikään ei ole taivutussuhteiltaan yksiselitteinen. Yks. nominatiivi saattaa yhtä hyvin viitata *i*-vartaloihin (vrt. *laki* : *laen* ja *laki* : *lain*), muut yksikkömuodot lankeavat yhteen *nalle*-tyypin kanssa (esim. *salmi* : *salmen* : *salmea* ja *Salme* : *Salmen* : *Salmea*), monikkomuodot puolestaan *kova*-tyyppisen paradigman kanssa (vrt. *ovi* : *ovia* : *ovissa* ja *kova* : *kovia* : *kovissa*; tämä koskee tosin vain osaa *e*-vartaloista; vrt. *kiivi* : *kiiviä* : *kiivissä* ja *kiva* : *kivoja* : *kivoissa*).

Samankaltaisuuden voiman kieltä yhdenmukaistavan vaikutuksen ja sen vastapainon, sosiaalisen kontrollin, ristiveto kuvastuu hyvin siinä, miten lapset oppivat esim. 2-tav. *e-* ja *i-*vartalaille ominaiset taivutussuhteet. Ensi vaiheessa kaikki 2-tav. *e-* ja *i-*vartalaiset sanat pyrkivät taipumaan *lasi*: *lasi* : *lasia* -suhteen mukaisesti (esim. kolmivuotiaan puheesta: *mä panin ovin kii, pese mun käsit, paljo kivejä, kanseja, vanhoja lehtejä* jne.). Myöhemmin alkaa tapahtua eriytymistä *e-* ja *i-*vartaloiden kesken, mutta *e-*vartaloiden taivutus noudattaa vielä ensisijaisesti vokaalivartaloista kaavaa (esim. *sä satutit mun käteä, tuleä 'tulta', joulukuuseä, lapseä 'lasta'*). Viimeisessä vaiheessa *e-*vartaloiden taivutus eriytyy konsonantti- ja vokaalivartaloisiksi malleiksi (ks. Paunonen, Mon. gen. s. 23, Räisänen, Vir. 1975 s. 256, 262). Vielä näiden taivutustyyppien periaatteessa jo selkiytyttyä saattaa tulla satunnaisia lapsuksia (esim. *kaks käsiä* tai *kaks käteä* periaatteessa jo tutusta *käsi*-sanasta), mutta niiden määrä näyttää nopeasti vähenevän. Uusien (lapselle ennestään tuntemattomien) sanojen yhteydessä sama prosessi toistuu mutta nopeammin: uudet sanat näyttävät ensin liittyvän *i-*vartalolle ominaiseen taivutussuhteeseen, kunnes ne paradigmaattisesti tuntomerkkisten muotojen toistuttua riittävän usein hakeutuvat kielen tradition kannalta oikeisiin taivutustyyppeihin (vrt. myös aiemmin puheena ollutta *eväs*-esimerkkiä).

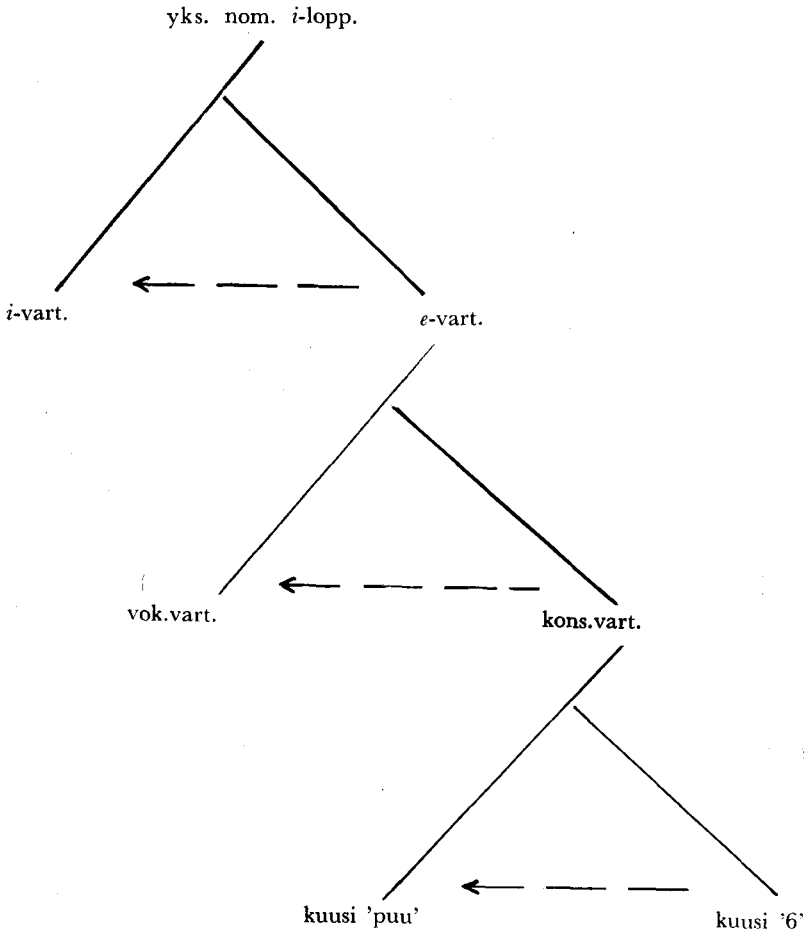
2-tav. *e-* ja *i-*vartalolle ominaisista taivutussuhteista lapsi on siis ensiksi abstrahoinut vähimmän allomorfista vaihtelua sisältävän eli *i-*vartalaisen suhteen. Samankaltaisuuden voiman vaikutuksesta hän pyrkii soveltamaan samaa suhdetta myös *e-*vartaloiden todellisuudessa astetta paria mutkikkaampaan taivutukseen; näiden erityyppisten paradigmojen yhteenliittymisen pohjaksi näyttää tässä vaiheessa riittävän nominatiivin samankaltaisuus. Vasta kieliyhteisön kontrolli (tradition paine) pakottaa kielenoppijan hienontamaan järjestelmänsä.

Tapahtumaan liittyy läheisesti kysymys taivutustyyppien produktiiviuudesta ja sen laadusta. Nykysuomessa 2-tav. *e-* ja *i-*vartaloisista taivutussuhteista lukumäärällisesti produktiivi on vain *i-*vartaloisen paradigma; uusia *e-*vartaloita suomeen ei ole tullut juuri balttilaiskosketusten päätyttyä (Erkki Itkonen, Vir. 1948 s. 137, Hakulinen, SKRK s. 71, 283). *e-*vartaloisista taivutustyypeistä on puolestaan vokaalivartaloisen taivutussuhde yleistymässä konsonanttivartaloisten kustannuksella; tätäkin prosessia voidaan jäljittää useiden vuosisatojen taakse (SKRK s. 68—71). Taivutustyyppien produktiivuserot näyttävät tällä tavoin vastaavan niiden asteittaista eriytymistä kielenoppimistapahtumassa. Näistä taivutussuhteista varsinaisesti produktiivi on vähiten allomorfista vaihtelua sisältävä *i-*vartaloisen paradigmamalli; se on myös näistä ainoa, johon omaksutaan uusia sanoja (se on siis produktiivi sekä kieliyhteisön että vasta kieltä opettelevan kannalta). Allomorfisilta vaihtelusuhteiltaan mutkikkaampiin *e-*vartaloisiin taivutussuhteisiin mukau-

tuvat puolestaan vain ne (kielenoppijan kannalta uudet) sanat, jotka jo tradition puolesta kuuluvat näihin taivutustyyppeihin, ja näistäkin vokaalivartaloinen taivutussuhde on ensisijainen. Keskenään osin limittyvät taivutus-suhteet näyttävät tällä tavoin järjestyvän produktiivishierarkiaksi. Selvyyden vuoksi voidaan puhua esim. perusparadigmoista ja eriytyneistä paradigmoista: 2-tav. *e-* ja *i-*vartaloiden taivutuksessa on perusparadigmana pidettävä *i-*vartaloista suhdetta, *e-*vartaloiset ovat siihen nähden eriytyneitä. *e-*vartaloille ominaisista taivutussuhteista voidaan puolestaan vokaalivartaloista taivutustyyppiä pitää konsonanttivartaloisiin verrattuna perusparadigmana. Ja konsonanttivartaloisistakin taivutustyypeistä voidaan vielä erottaa yksinkertaisempi perusparadigma (esim. *kuusi* : *kuusen* : *kuusta*) ja mutkikkaampi eriytynyt paradigma (*kuusi* : *kuuden* : *kuutta*). (Murteissa onkin esi-merkkejä, jotka osoittavat pyrkimystä taivuttaa *kuusi* : *kuuden* -tyyppiin kuuluvia sanoja *kuusi* : *kuusen* -suhteen mukaisesti, esim. Kainuussa yleisesti *susi* : *suset*, *sysi* : *syset* (Räisänen, KMÄH I s. 156—160) sekä satakuntalaisissa kansanrunomuistiinpanoissa (*hüsi* : *hüilen* :) *hüiltä* (Virtaranta, Dent.spir. s. 118—119); huom. myös *laksi* : *lahden* -suhteen liittyminen *lehti* : *lehden* -tyyppiin).⁵ 2-tav. *e-* ja *i-*vartaloille ominaisten taivutussuhteiden keskinäinen hierarkia voidaan esittää myös kuvion muodossa. Kuviossa 2 haarakkeiden vasen puoli edustaa aina astetta yksinkertaisempaa taivutussuhdetta, »perusparadigmaa», oikea puoli siitä eriytyneitä taivutustyyppiä. Katkonuolet osoittavat kielitajussa vaikuttavaan samankaltaisuuden voimaan perustuvaa yhdenmukaistumistendenssiä; kieliyhteisön sosiaaliseen kontrolliin perustuva taivutustyyppien eriytyminen tapahtuu puolestaan juuri päinvastaiseen suuntaan.

Perus- ja eriytyneiden paradigmojen hierarkia on tärkeä silloin, kun kielen omaksutaan uusia sanoja. Voidaan hyvin olettaa, että uuden sanan liittyminen olemassa olevaan taivutusjärjestelmään noudattaa juuri tällaista hierarkiaa. Sana pyrkii aluksi mukautumaan mahdollisimman laaja-alaiseen (ja invarianttiin) perusparadigmaan (esim. kaikki 2-tavuiset nominatiivissa *i-*loppuiset sanat *i-*vartaloiseen taivutussuhteeseen), ja jollei kielen traditio (kieliyhteisön käytäntö) sitä erityisesti vaadi, sen taivutus ei eriydy pitemmälle. Produktiivius nivoutuu tällä tavoin kielenoppimismekanismeihin: produktiiveja ovat ensisijaisesti mahdollisimman yleispätevät paradigma-

⁵ Voidaan kyllä esittää muotoja, jotka näyttävät olevan ristiriidassa esittämäni kokonaisperiaatteen kanssa. Niinpä esim. melko myöhäinen lainasana *peitsi* on mukautunut mutkikkaaseen konsonanttivartaloiseen taivutussuhteeseen. Tässä on todellakin kyse poikkeuskehityksestä, jonka on aiheuttanut äänneasultaan *peitsi*-sanaa läheisesti muistuttava *veitsi* (ks. Hakulinen, SKRK s. 283). Poikkeukselliselta näyttää myös yks. partitiivi *viintä* 'viiniä'. Tässä on taas kyse toisenluonteisesta ilmiöstä. Perusparadigmaan verrattuna eriytynyt paradigma on aina tuntomerkkinen. Kun *i-*vartaloista *viini*-sanaa taivutetaan yks. partitiivissa *e-*vartaloiden tavoin, liittyy tähän käyttöön samalla selvä semanttinen lisävivahde.

Kuvio 2

mallit, ts. ne taivutustyyppit, jotka kuuluvat kielenoppijan alkuaan hahmotamaan »ideaaliin» järjestelmään; epäproduktiiveja (lukumääräisesti sulkeisia) ovat puolestaan ne paradigmamallit, jotka ovat eriytyneet »ideaalisista» perusparadigmoista kieliyhteisön vaatimina modifikaatioina.⁶ Kannattaa vielä

⁶ Eri taivutustyyppien erilaisella produktiivudella näyttää olevan merkitystä mm. kielenhuollon kannalta. Osa taivutustyyppiryhmistä on luonteeltaan sulkeisia; kieleen tulevat uudet sanat eivät noudata niiden mukaista taivutusta selvistäkin malleista huolimatta. Tällainen tapaus on esimerkiksi *viive*, jonka odottaisi noudattavan astevaihtelua (*viive* : *viiveen*, vrt. *taive* : *taiveen*; kummassakin kantana *p*:llinen verbi *viipyä* ja *taipua*). Kuitenkin *viive* käytännössä pyrkii taipumaan *viive* : *viiveen* (kuten *aave* : *aaveen*, *haave* : *haaveen* jne.). Tässä taivutustyyppissä astevaihtelutonta *aave* : *aaveen* -suhdetta voi pitää perusparadigmana, *taive* : *taiveen* -suhdetta sen rinnalla astevaihtelun

huomauttaa siitä, että ero perusparadigmojen ja eriytyneiden paradigmojen välillä ei tarkoita sitä, että toiset olisivat kielen kannalta säännöllisiä, toiset säännöttömiä; niiden kaikkien pohjana ovat kielessä vallitsevat abstraktit taiputussuhteet. Näiden taiputussuhteiden luonne on kuitenkin erilainen; toiset ovat mutkikkaampia kuin toiset. Perusparadigmassa allomorfinen vaihtelu on vähäisempää kuin siihen rinnastuvassa eriytyneessä paradigmassa; tästä myös seuraa, että eriytynyt paradigma on aina perusparadigmaan verrattuna tuntomerkinen.

Samantapaisia paradigmakimppuja kuin 2-tav. *e-* ja *i-*vartaloiden kesken näyttää esiintyvän muitakin.⁷ Niinpä esim. *lammas*, *kannas* -tyypeistä jälkimmäinen on selvästi produktiivi (esim. *Morris* 'eräs automerkki': *Morriksen* eikä *Morriin; vrt. myös aiemmin puheena ollutta *eväs*-esimerkkiä). Mutta samantapaisia kimppuja näyttää syntyvän myös sellaisten taiputussuhteiden kesken, joilla ei näennäisesti ole lainkaan taiputuksellista yhteyttä. Tällaisesta ilmiöstä on kyse esim. *askel*, *askar* -tyyppien taiputuksessa: nämä taiputustyytit ovat nimittäin yleiskielessä (ja laajalti murteissa) osin mukautuneet tavua pitempään *kappale*, *kankare* -tyyppiin (esim. *askeleella*, *askeleita*, *askareita*, *askareille*, vrt. *kappaleita*, *kankareita*). Aiemmin taiputussuhteet ovat olleet selvästi erilaiset: esim. *askel* : *askelen* : *askelia* : *askelissa* — *kappale* : *kappaleen* : *kappaleita* : *kappaleissa*. Taiputustyyppien yhdenmukaistuminen selittyy kuitenkin luontevasti jo puheena olleen samankaltaisuuden dynamiikan pohjalta: paitsi identtiset myös toisiaan muistuttavat elementit pyrkivät liitty-

---

vuoksi morfologisesti tuntomerkkisenä, eriytyneenä paradigmana. (Yksinäisklusiilien astevaihteluhan ei enää ole suomessa produktiivi fonologisehtoinen ilmiö.) Paradigmaattinen yhteys kantasanan ja johdoksen kesken (*viipytä* --- *viive*) ei näköjään tässä tapauksessa ole riittävä, jotta se pystyisi liittämään uuden sanan epäproduktiiviksi muuttuneeseen, morfologisesti tuntomerkkiseen taiputustyyppiin. (Toisaalta kantasanan ja johdoksen kytkös on liittänyt *viive*-sanana *haave*-tyyppiin eikä *nalle*-tyyppiin; vrt. esim. *ale*-sanana taiputusta: *ale* : *alen* : *alea* eikä *aleen : *aletta.)

⁷ 2-tav. *e-* ja *i-*vartaloihin taiputustyyppiin liittyä vielä *nalle* : *nallen* : *nallea* -suhde. Tähän paradigmatyyppiin kuuluu melko vähän sanoja (Suomen kielen käännteissanakirjan mukaan 61 tapausta), ja sillä perusteella saattaisi olettaa, että taiputustyyppi on epäproduktiivi. Kuitenkin monet tämän taiputustyyppiin mukaisesti taipuvat uudissanat, myöhäiset lainasanat ja erisnimet viittaavat sen produktiiviteuteen (esim. *Kalle*, *Ville*, *Nakke*, *Raade*, *ale* 'alennusmyynti', *ope* 'opettaja', *pelle*, *toope*, *bridge* jne.). *Nalle*-tyypin produktiivius käy kuitenkin ymmärrettäväksi laajemmalla kannalta katsottuna: se täyttää 2-tav. nominien taiputusjärjestelmässä aukon, joka on syntynyt alkuperäisten *e*-vartaloiden epäproduktiivistuttua. 2-tav. nomineille ominainen yleispätevä taiputussuhde on nimittäin yks. nominatiivi = yks. vartalo (*kala* : *kalan* : *kalaa*, *talo* : *talon* : *talaa*, *lasi* : *lasin* : *lasia*, *savu* : *savun* : *savua* jne.). Ainoa poikkeus tästä kaavasta ovat *e*-vartalot (*ovi* : *oven* : *ovea* jne.); niitä onkin pidettävä *i*-vartaloiden eriytyminä. *e*-vartaloiden kohdalle jää näin ollen tyhjiö, jonka täyttämiseksi *nalle*-tyyppi on pyrkinyt produktiivistumaan. (Lapsilla pyrkivät myös *haave*-paradigman sanat taipumaan ensimmältä *nalle*-tyypin tavoin, esim. kolmivuotiaan puheesta: *kaks konea*, *monta veneä*, *lentokoneja* jne. Tämäkin osoittaa *nalle*-tyypin produktiiviuutta. Sitä vastoin *kivi*, *ovi* -tyyppisistä sanoista en ole pannut merkille *kive, *ove -tyyppisiä yks. nominatiivimuotoja. Tämä puolestaan tukee käsitystä, jonka mukaan *ovi*-paradigma assosioituu *i*-vartaloihin.)

mään kielitajussa yhteen. Viittasin myös siihen, että lapsi kieltä oppiessaan hahmottaa aluksi vain muutamia perustaivutustyyppjeä. Muunlainen menettelmä ei käytännössä olisikaan mahdollinen. Monet suomen taivutustyypeistä ovat koostumukseltaan »pieniä»: niihin kuuluu melko vähän sanoja, ja nekin saattavat olla aika harvinaisia. Usein tällaiset taivutustyyppit ovat lisäksi allomorfialtaan mutkikkaita, ja niiltä saattaa tyystin puuttua yhteys muuhun taivutusjärjestelmään (näin on laita juuri esim. *askel*, *askar* -tapauksissa). Vaiheessa, jossa kielenoppijan taivutusjärjestelmän perusrunko on vasta muotoutumassa, hänellä ei ole edellytyksiä hallita tällaisiin »pieniin» taivutustyyppihin kuuluvien sanojen oikeaa taivutusta. Voidakseen kuitenkin käyttää näitäkin sanoja hänen on pakko taivuttaa niitä jollakin tavoin; hänen on liitettävä ne johonkin hallitsemaansa taivutusmalliin. Tällöin hän saattaa, vaikka suoranaiset kosketuskohdat puuttuvatkin, assosoida vaikeataivutteiset sanat sellaiseen taivutustyyppiin, jonka jäsenet lähinnä muistuttavat näitä sanoja. Myöhemmin myös »pienet» taivutustyyppit kieliyhteyden sosiaalisen kontrollin vaikutuksesta eriytyvät, mutta ne eivät produktiivista samalla tavoin kuin perustyyppit. Tiuhaan esiintyvät sanat siirtyvät oikeaan taivutustyyppiinsä (esim. *sisar*, *tytär*), harvemmin esiintyvät jäävät eriytmisessään puolitiehen (esim. *askel* : *askelta* mutta *askeleita*, *askeleissa*) tai kokonaan eriytmättäkin.⁸

Olen esittänyt, että suomen kielen nominintaivutustyyppit opitaan tiettyinä allomorfeista koostuvina paradigmamalleina. Tällä en tarkoita sitä, että jokaisen sanan jokainen paradigmamuoto pitäisi oppia erikseen tai että ne säilöittäisiin erikseen kielitajun sanasto-osaan. Taivutussuhteet perustuvat abstrahointiin; kaaviossa 1 esitettyjä malliparadigmoja voidaan pitää tällaisten abstraktisten suhteiden kuvauksena. Kaaviosta ilmenevät myös taivutustyyppien keskinäiset suhteet: vaikka taivutustyyppit osin limittyvät, erilaiset oppositiokombinaatiot erottavat kunkin taivutustyyppin muista. On kuitenkin varsin kyseenalaista, memoroituvatko eri taivutustyyppit kaavion 1 esittämään tapaan tiettyinä malliparadigmoina vai perustuvatko taivutustyyppien erot ja keskinäiset suhteet lingvistisesti yleispätevämpiin tunto-

⁸ Murteittain *askel* ja *kappale* -tyypin taivutuksen yhdenmukaistumiselle voidaan osoittaa suoranaisiakin kiinnekohtia. Näin on laita etenkin lounaismurteissa, missä jälkitavujen pitkät vokaalit ovat lyhenneet. Tästä on seurannut se, että *kappale*-tyypin vokaalivartaloiset yksikkömuodot ovat langenneet yhteen *askel*-tyypin vokaalivartaloisten muotojen kanssa, ja tämä taas on tukenut taivutustyyppien yhdenmukaistumista myös muilta osin. Nykyisen kirjasuomen suhteet juontanevatkin osin vanhasta kirjasuomesta, jossa lounaismurteille ominainen *askel*, *kappale* -tyyppien taivutuksen yhdenmukaistuminen on selvästi nähtävissä (ks. Paunonen, Vir. 1974 s. 12). (Itämurteissa kehitys on puolestaan kulkenut toiseen suuntaan: *askel*, *askar* -tyyppi on paikoin pyrkinyt mukautumaan 3-tav. *i*-vartaloiden taivutukseen, esim. *sammal* : *sammal'in* pro *sammal* : *sammalen*. Kiinnekohtana on ollut alkuvaankin yhtäläinen monikkotaivutus.)

yks. nom.	yks. gen.	yks. part.	yks. ill.	mon. part.	mon. gen.	mon. iness.	mon. ill.
maa	maa/n	maa/ta	maa/han	mai/ta	mai/den	mai/ssa	mai/hin
suo	suo/n	suo/ta	suo/hon	soi/ta	soi/den	soi/ssa	soi/hin
harmaa	harmaa/n	harmaa/ta	harmaa/seen	harmai/ta	harmai/den	harmai/ssa	harmai/siin (harmai/hin)
vene	vene/n	venet/tä	venee/seen	venei/tä	venei/den	venei/ssä	venei/siin (venei/hin)
kappale	kappalee/n	kappalet/ta	kappalee/seen	kappalei/ta	kappalei/den	kappalei/ssa	kappalei/siin (kappalei/hin)
korkea	korkea/n	korkea/a	korkea/an	korkei/ta	korkei/den	korkei/ssa	korkei/hin
pimeä	pimeä/n	korkea/ta	pimeä/än	pimeitä	(korkea/in)	pimei/ssä	pimei/siin
kala	kala/n	pimeä/ä	kala/an	kaloj/a	(pimeä/in)	kaloi/ssa	pimei/hin
talo	talo/n	pimeä/tä	talo/on	taloj/a	kaloi/en	kaloi/ssa	kaloi/hin
kova	kova/n	kala/a	kova/an	kovi/a	(kala/in)	kovi/ssa	kovi/in
pesä	pesä/n	talo/a	pesä/än	pesi/ä	taloj/en	pesi/ssä	pesi/in
harakka	haraka/n	kova/a	harakka/an	harakoi/ta	(kova/in)	harakoi/ssa	harakoi/hin
laatikko	laatikko/n	pesä/ä	harakka/a	harakkoj/a	pesi/en	laatikoi/ssa	laatikoi/hin
asema	asema/n	harakka/a	laatikko/on	laatikoi/ta	(pesä/in)	asemi/ssa	asemi/in
emäntä	emännä/n	laatikko/a	asema/an	laatikkoj/a	harakoi/den	emänni/ssä	emänti/in
		asema/a	emäntä/än	asemi/a	harakkoj/en		
		emäntä/ä		emänti/ä	(harakka/in)		
					laatikoi/den		
					asemi/en		
					(asema/in)		
					emänti/en		
					(emäntä/in)		

Kaavio 2

merkkeihin. Tarkastelen tätä kysymystä lähtemällä kokonaisista taivutusmuodoista. Aiemmin oli jo puheena, että muutamissa sijoissa tavataan vartalotyypeittäistä päätevarianttien vaihtelua. Näyttää siltä, että tämä vaihtelu on suoranaudessa yhteydessä eri vartalotyyppien ominaispiirteisiin. Lähtökohtana ovat kaavion 2 esittämät taivutussuhteet.

Kaaviosta ilmenevät 1-tav. nominien, supistuma- ja *eda*-nominien sekä 2- ja 3-tav. nominien taivutussuhteet. Huomio kiintyy erityisesti yks. ja mon. partitiivin, mon. genetiivin ja yks. ja mon. illatiivin muodostukseen. Näissä sijoissa esiintyvä allomorfinen vaihtelu voidaan vartalotyypeittäin tiivistää seuraavan taulukon muotoon:⁹

	yks. part.	mon. part.	mon. gen.	yks. ill.	mon. ill.
I. 1-tav. nom:t	<i>ta</i>	<i>ta</i>	<i>den</i>	<i>hVn</i>	<i>hin</i>
II. sup.nom:t	<i>ta</i>	<i>ta</i>	<i>den</i>	<i>seen</i>	<i>siin</i> (~ <i>hin</i>)
III. <i>eda</i> -nom:t	<i>a</i> ~ <i>ta</i>	<i>ta</i>	<i>den</i> (~ <i>in</i>)	<i>Vn</i>	<i>siin</i> ~ <i>hin</i>
IV. 3-tav. nom:t	<i>a</i>	<i>a</i> ~ <i>ta</i>	<i>den</i> ~ <i>en</i> (~ <i>in</i>)	<i>Vn</i>	<i>hin</i> , <i>in</i>
V. 2-tav. nom:t	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>en</i> (~ <i>in</i>)	<i>Vn</i>	<i>hin</i> , <i>in</i>

Taulukko 1

Taulukosta näkyy, että yks. ja mon. partitiivin sekä mon. genetiivin päätteiden vartalotyypeittäiset jakaumasuhteet ovat pitkälti analogiset; yks. ja mon. illatiivin distributiivisuhteet sitä vastoin poikkeavat partitiivista ja genetiivistä. Palaankin illatiivin ongelmiin tuonnempana. Yks. ja mon. partitiivin sekä mon. genetiivin kannalta nyt tarkasteltavat taivutustyyppit ryhmittyvät selvästi kolmiksi: 1) taivutustyyppit, joissa tavataan partitiivissa vain *ta*-, genetiivissä vain *den*-päätettä, 2) taivutustyyppit, joissa tavataan partitiivissa vain *a*-, genetiivissä vain *en*-päätettä (yksikkövartalosisessa mon. 2. genetiivissä lisäksi *in*-päätettä), 3) taivutustyyppit, joissa tavataan partitiivissa rinnan *a*- ja *ta*-päätteitä, genetiivissä *en*- ja *den*-päätteitä (mon. 2. genetiivissä lisäksi *in*-suffiksia). Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat 1-tav. ja supistumanominit, toiseen 2-tav. nominit ja kolmanteen puolestaan 3-tav. ja *eda*-nominit. On syytä tarkastella yleisemminkin näiden taivutustyyppien ominaispiirteitä. Huomataan, että ensimmäisen ryhmän sanoille ominainen tuntomerkki on yksikkövartalossa esiintyvä pitkä vokaaliaines, jota monikkotaivutuksessa vastaa vaihtelematon diftongi (*maa* : *mai*-, *harmaa* : *harmai*- jne.). Toisen ryhmän sanoissa sitä vastoin on yksikkövartalossa lyhyt vokaali, jota monikko-

⁹ Taulukossa ja seuraavassa käsittelyssä ei vokaalisointuvariantteja ole erikseen osoitettu (*ta* viittaa *ta*-, *tä*-päätteisiin, *a* puolestaan *a*-, *ä*-variantteihin). Samoin mon. genetiivissä *den* viittaa *den*- ja *tten*-päätteisiin, joiden jakaumasuhteet ovat samat.

vartalossa määrähdoin vastaa joko vaihtelu lyhyt vokaali ~ diftongi (*kala- : kaloja, kalojen ~ kaloissa*) tai vaihtelematon lyhyt vokaali (*kova- : kovia, kovissa*). Kolmas ryhmä muistuttaa jälleen kahta edellistä. 3-tav. nomineissa yksikkö-vartalo on säännöllisesti lyhytvokaalinen mutta monikkotaivutuksessa esiintyy vaihtelematonta diftongia (*laatikoita, laatikoissa*), diftongin kanssa vaihtelevaa lyhyttä vokaalia (*laatikkoja ~ laatikoissa*) sekä vaihtelematonta lyhyttä vokaalia (*asemia, asemissa, emäntiä, emännillä*). *eda*-nominien tulkinta tuottaa enemmän vaikeuksia; näyttää siltä, että yksikkövartalo (*korkea-, pimeä-*) voi rinnastua niin pitkävokaalisiin kuin 3-tav. tapauksiinkin (vrt. *harmaa-, matala-*); monikkovartalossa sitä vastoin esiintyy vaihtelematon diftongi (*korkei-, pimei-*); tältä osin *eda*-nominin rinnastuvat supistumänomineihin.

Paitsi yksikkö- ja monikkovartalon vokaalistruktuuria huomio kiintyy vielä taivutustyyppien erilaisiin painosuhteisiin. Ensimmäisen ryhmän sanoissa monikkovartalon lopputavu voi olla painollinen (*maita, maissa, kappaleita, kappaleissa*) tai painoton (*veneitä, veneissä*). Toiseen ryhmään kuuluvissa sanoissa vastaava tavu on painoton (*kaloja, kaloissa, kovia, kovissa*). Kolmannen ryhmän sanoista 3-tav. nominien monikkomuodoissa vartalon lopputavu on sivupainollinen (*laatikoita, asemia, laatikoissa, asemissa*); *eda*-nomineissa tämä tavu on painoton (*korkeita, korkeissa*). Eri taivutustyyppien ominaispiirteet (vartaloiden vokaalistrukturi, monikkomuotojen painosuhteet) ilmenevät taulukosta 2.¹⁰

On helppo nähdä, että taulukko 1, jossa on esitetty yks. ja mon. partitiivin sekä mon. genetiivin päätteiden jakaumasuhteet, ja taulukko 2, joka perustuu eri taivutustyyppien ominaispiirteisiin, vastaavat pitkälti toisiaan. Tämä on tuskin sattumaa. Voidaan sanoa, että partitiivin *ta-* ja mon. genetiivin *den-*pääte ovat ominaisia niille paradigmatyypeille, joiden yksikkövartalossa on pitkä vokaaliaines, monikkovartalossa puolestaan vaihtelematon diftongi. Vastaavasti partitiivin *a-* ja mon. genetiivin *en-*pääte esiintyvät sellaisissa taivutustyypeissä, joiden yksikkövartalossa tavataan lyhyt vokaaliaines, monikkovartalossa vastaavasti joko vaihtelematon tai diftongin kanssa määrähdoin vaihteleva lyhyt vokaali. Näin määrittäyty toisaalta *maa, vene, kappale*, toisaalta *kala, kova* -tyyppien asema taivutuksen kokonaisjärjestelmässä. Ongelmalliseksi jää vielä 3-tav. nominien ja *eda*-nominien taivutus. Taulu-

¹⁰ Eri vartalotyyppien paradigmaattisia ominaisuuksia on muitakin kuin vokaalistrukturi ja painosuhteet. Tarkemmassa analyysissä olisi otettava huomioon esim. astevaihtelu sekä vartalovokaaliston ja -konsonantiston laatu (miksi esim. *lakana : lakanoita, matala : matalia ~ mataloita, satama : satamia?*). En ole tässä kirjoituksessa pyrkinytkään selvittämään suomen taivutustyyppien ominaispiirteiden systematiikkaa vaan yritän esittää, miten eri päätevarianttien distribuutiosuhteet yleisemminkin valaisevat taivutustyyppien välisiä suhteita. Näyttää nimittäin siltä, että päätevarianttien distribuutio on paljolti yhteydessä vartalotyyppien keskinäisiä vaikutusyhteyksiä sääteleviin seikkoihin, joista olen esimerkkinä käsitellyt kahta: yleistä vokaalistruktuuria ja painosuhteita.

	yks.vart:ssa		mon.vart:ssa		mon.vart.	
	pitkä vokaali	lyhyt vokaali	dif- tongi	lyhyt vokaali	painoll.	painot.
1) maa	X		X		X	
harmaa	X		X			X
vene	X		X			X
kappale	X		X		X	
2) kala		X	X	~ X		X
talo		X	X	~ X		X
kova		X		X		X
pesä		X		X		X
3) harakka		X	X	~ X	X	
laatikko		X	X	~ X	X	
asema		X		X	X	
emäntä		X		X	X	
korkea	(X)	X	X			X

Taulukko 2

kon 2 mukaan 3-tav. nominit näyttävät paradigmaattisilta ominaisuuksiltaan rinnastuvan lähinnä 2-tav. nomineihin. Taulukosta 1 ja kaaviosta 2 ilmeneekin, että 3-tavujen ja 2-tavujen taivutus on pitkälti identtinen (esim. *kalaa, taloa* — *harakkaa, laatikkoa*; *kaloja, taloja, kovia, pesiä* — *harakkoja, laatikkoja, asemia, emäntiä*; *kalojen, talojen, kovien, pesien* — *harakkojen, laatikkojen, asemien, emäntien* jne.). Jää kuitenkin joukko muotoja, jotka puolestaan yhdistävät 3-tavuja 1-tavuihin ja supistumanomineihin, nimittäin mon. partitiivi- ja genetiivityyppi *harakoita, laatikoita, harakoiden, laatikoiden*. Ainoa 2- ja 3-tavuja erottava paradigmaattinen ominaispiirre on taulukon 2 mukaan painosuhteiden erilaisuus: 2-tavuisissa monikkovartalon lopputavu on painoton, 3-tavuisissa painollinen. Tämä seikka puolestaan jälleen yhdistää 3-tav. nomineja 1-tavuihin ja osaan supistumanomineja. Kuitenkin suhde *harakoita, laatikoita* mutta *asemia, emäntiä* osoittaa, etteivät painosuhteet yksinään ole ratkaisevia; vain ne 3-tav. nominit, joiden monikkotaivutuksessa esiintyy painollinen diftongi (*harakoi-, laatikoi-*) voivat kielitajussa assosioitua 1-tav. ja supistumanomineille ominaiseen taivutussuhteeseen. Vokaalistruktuuriin verrattuna painosuhteiden osuus vaikutusyhteyksiä luovana ja ylläpitävänä paradigmaattisena tuntomerkinä on selvästi sekundaari. Vokaalirakenteen primaarius näkyy myös supistumanominien taivutuksesta: niissä painosuhteista riippumatta mon. partitiivin ja genetiivin päätte on aina *ta* ja *den*.

Myös *eda*-nominien taivutuksessa näkyy eri suuntiin vetäviä vaikutusyhteyksiä. Monikkovartalossa esiintyy supistumanominien tapaan vaihtelematon diftongi; ei siis ole kumma, että mon. partitiivin ja genetiivin päätteet

ovat samat kuin supistumanomineillakin. (Poikkeuksena on tosin mon. 2. genetiivi *korkeain*, *pimeäin*, joka kuitenkin yksikkövirtaloisena poikkeaa muutenkin monikkotaivutuksesta.) Yks. partitiivissa tavataan sitä vastoin vaihtelua *korkeaa*, *pimeää* ~ *korkeata*, *pimeätä*. *a*:llinen *korkeaa*-muoto tuntuu rinnastuvan 3-tav. nominien *matalaa*-tyyppiin, *korkeata* taas viittaisi siihen, että *ea*-aines rinnastuu pitkään vokaaliin (*harmaata*). 3-tavujen taivutukseen viittaa myös harvinainen *korkeain*-tyyppinen mon. 2. genetiivi (vrt. *matalain*).¹¹

3-tav.nominien taivutuksessa esiintyvä kirjavuus aiheutuu niiden asemaan vaikuttavien taivutuksellisten yhteyksien erisuuntaisuudesta. Taivutustyyppien ensisijainen tunnuskuva, sanojen yksikkö- ja monikkovartalon vokaalistruktuuri, liittyy 3-tav. nominien ryhmän 2-tav. nominien taivutukseen. Kuitenkin myös painosuhteiden perusteella syntyy määrätapauksissa vaikutusyhteyksiä, jotka kytkevät 3-tav. nominin osin 1-tav. ja supistumanominien taivutukseen. Jälkimmäinen kytkelmä on kuitenkin vaikutukseltaan suppea-alaisempi: se koskee vain monikkotaivutusta. Tämä suhde ilmenee seuraavasta rinnastuksesta:

-a:	kala/a	pesä/ä	kaloj/a	pesi/ä
	harakka/a	emäntä/ä	harakkoj/a	emänti/ä
-ta:			harakoi/ta	
	kappalet/ta		kappalei/ta	

Kielihistoriasta tiedetään, että partitiivin päätte on sivupainollisen tavun jäljessä aiemmin ollut kauttaaltaan *ta*, *tä* (*harakkata*, *emäntätä*, *harakoita*, *emäntitä*). Nykytilanteen diakroninen tulkinta on se, että 2-tav. nomineille ominainen päättevariantti on yleistetty myös 3-tav. nominien taivutukseen; vanha kanta on kuitenkin diftongin jäljessä pitänyt paremmin puolensa kuin lyhyen vokaalin jäljessä. Sekä synkronisen että diakronisen analyysin tulos on pääpiirtein sama. Kuitenkin vaikutusyhteyksistä lähtevä synkroninen

¹¹ Ensi näkemältä luontevimmalta tuntuisi pitää *korkea*-tyyppistä yksikkövirtaloa kolmitavuisena (*korke(a)-*); tällöin *korkeata*-tyyppi jäisi nykyomessa strukturaalisti yksinäiseksi (vastaavaa *matalata*-tyyppiä ei ole). Strukturaali poikkeuksellisuus ei sinänsä riitä esitetyn tulkinnan esteeksi. On kuitenkin muuan seikka, joka viittaa siihen, että yleis- ja kirjakielen *korkeata*-tyyppiä ei voi yksinkertaisesti analysoida *korke(a)- + ta*. Yleis- ja kirjakielissä esiintyy nimittäin sellaisia *ea*-loppuisia sanoja, jotka selvästi noudattavat 3-tav. *a*-vartaloiden taivutusta (esim. *idea*, *spirea*, *komitea*; huom. monikkomuodot: *ideoita*, *spireoissa*, *komiteoihin*). Näissä *ea*-aines on kiistatta tulkittava hiatukselliseksi (*idea* jne.), mutta näistä ei käytetäkään *ta*-päätteisiä yks. partitiivimuotoja (vain: *idea*, *komitea*, ei **ideata*, **komiteata*). *Korkeata*-tyyppisten muotojen asemaa selvitetäessä on kuitenkin syytä muistaa, että puhekielessä ja murteissa *eda*-nominin ovat yleisesti pitkävokaalisia (*korkee* : *korkeen* : *korkeeta*). Tällöin ne muodollisestikin rinnastuvat supistumanomineille ominaiseen pitkävokaaliseen taivutustyyppiin. On hyvin mahdollista, että puhekielinen *korkeeta*-tyyppi tukee kirjakielistä vastinettaan, *korkeata*-muotoa. Tällöin olisi kyseessä jo varsin mutkikas vaikutussuhde, joka perustuisi eri tyyllilajeihin kuuluvien taivutusvarianttien väliseen yhteyteen.

tarkastelutapa osoittaa selvemmin muotojen ja muototyyppien aseman kokonaisjärjestelmässä. Se on lisäksi hyvin reaalinen lähtökohta myös diakronian selvittelylle. Kielenpuhuja joutuu konstruoimaan järjestelmänsä juuri erilaisten vaikutusyhteyksien varaan, ja vaikei hän itse olekaan tietoinen kielihistoriasta, hänen synkronista järjestelmänsä hallitsevat vaikutusyhteydet säätelevät periaatteessa kielessä juuri samaan aikaan tapahtuvia muutoksia. Siksi vaikutusyhteyksien dynamiikan selvittely on keskeinen tehtävä myös kielellisten muutoksien tutkijalle.

Mutta yksityiset muodot eivät määräydy vain taivutustyyppien keskinäisten yhteyksien perusteella, vaan niihin vaikuttavat myös paradigman sisäiset yhteydet. Tämä käy puolestaan ilmi illatiivimuotoja tarkasteltaessa (ks. taulukko 1). Illatiivissa tavataan periaatteessa kolmenlaisia päätevarianttiyhdelmiä: 1) yksikössä *hVn*, monikossa *hin*, 2) yks:ssä *seen*, mon:ssa *siin*, 3) yks:ssä *Vn* (= vartalovokaalin pidentymä + *n*), mon:ssa *hin*. Eryteisesti ensimmäisestä ja toisesta kohdasta näkyy pyrkimys yksikön ja monikon päätteen yhdenmukaisuuteen saman paradigman sisällä. Tähän seikkaan on Terho Itkonen kiinnittänyt huomiota jo v. 1959 julkaisemassaan tutkimuksessa »-*siin* vai -*hin* monikon illatiivissa?». Supistumanominien mon. illatiivissa on aiemmin esiintynyt rinnan *siin*- ja *hin*-päätteisiä muotoja. Viime vuosikymmeninä *hin*-loppuiset muodot ovat kuitenkin käyneet harvinaisiksi. Syynä on se, ettei tässä taivutustyyppissä ole monikon *hin*-päätteisiä muotoja ollut yksikössä vastaamassa *hVn*- tai edes *Vn*-loppuista illatiivityyppiä vaan pelkästään *seen*-loppuinen. Pyrkimys yksikön ja monikon päätteen samankaltaisuuteen, ikonisuuteen (termistä ks. esim. Anttila, Introduction s. 16), on johtanut vieläkin jatkuvaan muutokseen, jonka tuloksena on supistumanominien illatiivinmuodostuksen yhtenäistyminen. *eda*-nominien osalta tilanne on toinen. Kirjakielessä yks. illatiivit ovat vain tyyppiä *korkeaan*, *pimeään*. Monikossa niiden vastineiksi hyväksyttiin pitkään vain *korkeihin*, *pimeihin*-tyyppi. Suhde (yks:ssä *Vn*, mon:ssa *hin*) oli siis sama kuin esim. 3-tav. nomineissa (*laatikkoon* — *laatikoihin*). *eda*-nominien koko monikkotaivutuksen kietoutuminen supistumanomineihin on kuitenkin johtanut *siin*-päätteen yleistymiseen myös *eda*-nominien mon. illatiivissa. Mutta uuden suhteen epäikonisuus (*korkeaan* — *korkeisiin*) on ollut omiaan jarruttamaan *siin*-päätteen yleistymistä *eda*-nominien taivutuksessa.¹² Kuten Terho Itkonen on mainitussa tutkimuksessaan osoittanut, vieläkin vallitsee hyvin selvä ero *siin*-päätteen yleisyydessä supistuma- ja *eda*-nominien kesken. *eda*-nominien mon. illatiivissa kuvastuu tällä tavoin kahden keskeisen morfologisen prinssiipin,

¹² Epäikonisuus koskee kuitenkin lähinnä vain kirjakielen suhteita. Puhekielessä (ja laajalti murteissa) vallitsee taivutussuhde *korkeeseen* : *korkeisiin*, joka on yhtä lailla ikoninen kuin supistumanomineille ominainen *veneeseen* : *veneisiin* -suhde.

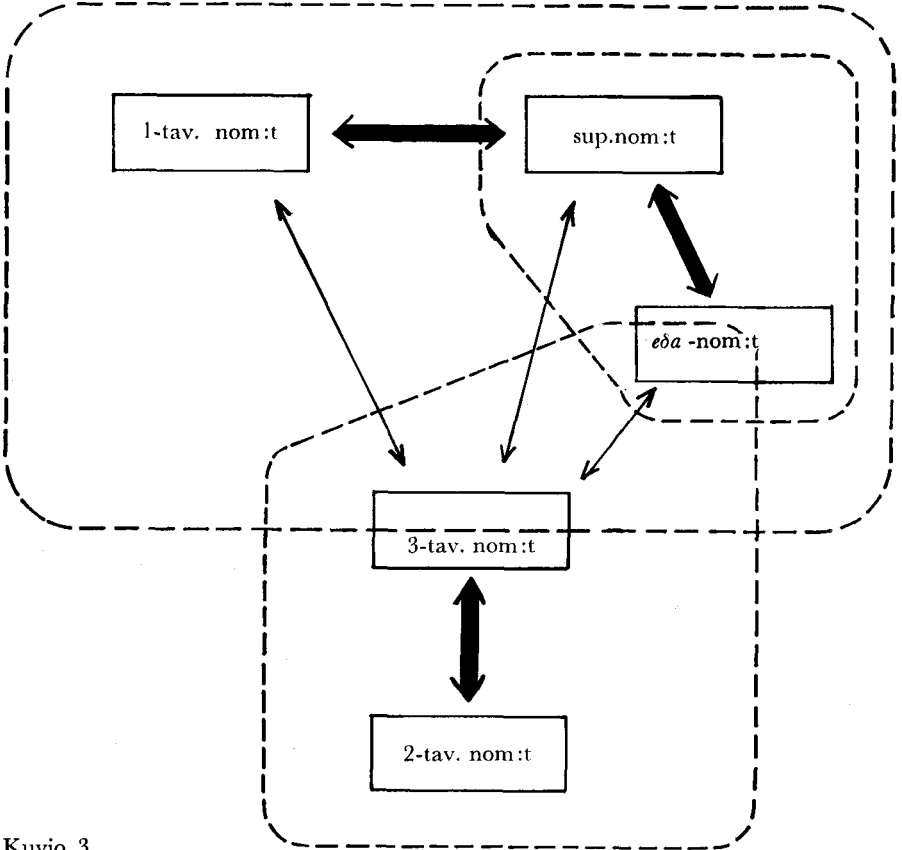
toisaalta eri taivutustyyppien välisten, toisaalta paradigmansisäisten vaikutusyhteyksien ristiveto.¹³

Puheena olleet viisi taivutustyyppiä (1-tav. nominit, supistumanominit, *eda*-nominit sekä 2- ja 3-tav. nominit) näyttävät selvästi ryhmittyvän niin, että paradigmaattisilta ominaisuuksiltaan toisiaan muistuttavat taivutustyyppit pyrkivät koko taivutuksen yhdenmukaistumiseen. Koko taivutusjärjestelmä (kenttä) jäsentyy tällä tavoin osa-alueisiin. Esimerkkitapauksessa voidaan erottaa kolme osakenttää. Ensimmäinen koostuu 2- ja 3-tav. nomineista (mukaan on *korkeaa*, *korkeaan* -tyyppisten muotojen perusteella luettava osin myös *eda*-nominit, vaikka niiden yhteys 2- ja 3-tavuihin on aika heikko). Toisen osakentän muodostavat 1-tav. nominit, supistuma- ja *eda*-nominit sekä osin 3-tav. nominit. Kolmas kenttä jää toisen sisään: se koostuu supistuma- ja *eda*-nomineista. Taivutuskentän osa-alueet saattavat tällä tavoin limittyä; johonkin taivutustyyppiin voi kohdistua useamman suuntaisia vaikutusyhteyksiä. Yhteydet ovat kuitenkin erivahvuisia. Voitiin nähdä, että esim. *eda*-nominit liittyvät tiukemmin supistumanomineihin kuin 3-tavuihin (siitäkin huolimatta, että alkuaan suhde on ollut toinen). Samoin 3-tav. nominien yhteys 2-tavuihin on vahvempi kuin 1-tav. nomineihin ja *kappale*-tyyppisiin supistumanomineihin; tässäkin tapauksessa nykysuhteet poikkeavat aiemmista. Taivutustyyppien keskinäisten suhteiden muuttuminen havainnollistaakin jälleen koko kentän ja sen osien luonnetta: kenttä on selvästi dynaaminen. Kuten esim. sähkömagneettisessa kentässä myös taivutuskentässä on »napoja», jotka pyrkivät vetämään toisia taivutustyyppisiä puoleensa. Tällaisia keskuksia ovat esim. 2-tav. nominit toisaalla ja supistumanominit toisaalla; välimaastoon jäävät puolestaan 3-tav. ja *eda*-nominit.¹⁴

¹³ Kaikkiaan *eda*-nominit valaisevat kiintoisasti sitä, miten jokin taivutustyyppi saattaa siinä tapahtuneiden äänteellisten muutosten johdosta irrota alkuperäisestä taivutusyhteydestään ja liittyä vähitellen toiseen taivutussuhteeseen. Alkuaan *eda*-nominit ovat olleet aivan säännöllisiä *a*, *ä* -vartaloisia 3-tavuja (supistumanominit puolestaan *e*-vartaloisia!). Jälkitavuille ominaisten äännekehittyneiden seurausta on kuitenkin ollut se, että *eda*-nominien ja supistumanominien monikkotaivutus on suurelta osin langennut yksin. Yhtäläisen monikkotaivutuksen perusteella nämä kaksi taivutustyyppiä ovat yhä enemmän alkaneet assosioitua toisiinsa; tätä kehitystä on lisäksi jouduttanut murteittain yksikkömuodoissa tapahtunut *ea*, *eä* > *ē* -muutos. Yhteydestä 3-tav. nomineihin ovat enää muistuttamassa *korkeaa*, *korkeaan* -tyyppiset yks. partitiivi- ja illatiivimuodot (sekä harvinaiseksi käynyt mon. 2. genetiivi *korkeain*). (Murteittain kehitys on saattanut kulkea toiseenkin suuntaan: *ea*, *eä* > *ē* -kehityksen sijasta sanoissa on toteutunut muutos *ea*, *eä* > *ia*, *iä*; tällä tavoin syntyneet *korki(j)a*, *pimi(j)ä* -tyyppiset paradigmat ovat puolestaan paremmin säilyttäneet alkuperäisen yhteyden 3-tav. nomineihin.)

¹⁴ Tässä tullaan jälleen produktiivisuuden ongelmaan: mistä johtuu, että 3-tav. nominit ovat alkaneet mukautua 2-tavujen taivutukseen eikä päinvastoin? Olisihan 2-tavujen mukautuminen 3-tavuihin johtanut koko pääteallomorfijärjestelmän yhdenmukaistumiseen (*kalaa* → *kalata*, *kalaja* → *kalotta*, *kalojen* → *kaloiden*). Sitä paitsi *ta* ja *den* -päätteet olisivat muodollisestikin ikonisempia kuin *a* ja *en* (vrt. *kalaa* ja *kalata*).

Puheena olleiden taivutustyyppien keskinäiset vaikutusyhteydet ja koko taivutusentän jakautuminen osa-alueisiin voidaan havainnollistaa seuraavasti:

Kuvio 3

Lähdin liikkeelle ajatuksesta, jonka mukaan allomorfeja on pidettävä morfologisen analyysin perusyksiköinä; lisäksi niitä on tarkasteltava ennen kaikkea kokonaisjärjestelmän kannalta. Suomen kielen nominintaivutusjärjestelmän selvittely tukee näitä näkökohtia. Havaittiin ensinnäkin, että vartaloallomorfit ovat ensisijaisesti aina jonkin tietyn taivutussuhteen jäseniä; ne sisältävät tiedon koko paradigmasta. Niinpä tällaisten varianttien tuottaminen yhdestä perusmuodosta käsin ei ole vain metodisesti heikko vaan myös morfologisen järjestelmän ymmärtämisen kannalta väärä ratkaisu. Tarkastelin myös niitä vaikeuksia, jotka kielenoppija kohtaa muotoillessaan taivutustyyppijärjestelmäänsä. Tässä vaiheessa ilmenee selvästi se, miten variantit todella viittaavat laajempiin kokonaisuuksiin, abstrakteihin suhteisiin: jokin variantti saattaa kielitajussa liittyä muodollisesti oikeaan mutta tradition kannalta väärään taivutustyyppiin ja tuloksena on »analogiamuoto».

Päätevarianttien tarkastelu puolestaan osoitti, että niiden jakaumasuhteet ovat yhteydessä ensisijaisesti taivutustyyppien ominaispiirteisiin. Tästä huolimatta ei ole aihetta ajatella, että päätevarianttien osuus taivutusjärjestelmän strukturaalin jäsentymisen ja koossapysymisen kannalta olisi yhtään sen vähäisempi kuin vartaloallomorfien. Myös päätevariantit viittaavat abstrakteihin suhteisiin. Tämä käy ilmi verrattaessa esim. *kone* ja *talo* -tyyppisiä paradigmoja keskenään: a) *kone* : *konet/ta* : *konee/seen* : *konei/ta* : *konei/den* : *konei/siin*, b) *talo* : *talo/a* : *talo/on* : *taloj/a* : *taloj/en* : *taloi/hin*. Näissä tapauksissa pääteallomorfikuvio (pääteparadigma) on erilainen:

- a)   -*ta* : -*seen* : -*ta* : -*den* : -*siin*
 b)   -*a* : -*Vn* : -*a* : -*en* : -*hin*

Sana, joka saa esim. yks. illatiivissa *seen*-päätteen, ei voi muutenkaan taipua esim. *kala* tai *talo* -paradigman mukaisesti. (Toisaalta pääteparadigmat eivät riitä osoittamaan kovin hienoja taivutustyypeittäisiä eroja. Niinpä esim. *harmaa*-tyypin pääteparadigma on sama kuin *kone*-tyypinkin; kuitenkin *harmaa* ja *kone* -paradigmat eroavat vartalovarianttiensa puolesta yks. nominatiivissa ja partitiivissa.) Tällä tavoin vartalovariantit ja päätevariantit kietoutuvat toisiinsa. Molemmat viittaavat laajempiin kokonaisuuksiin, viime kädessä koko taivutussuhdejärjestelmään. Muu tuskin olisi mahdollistakaan. Kielenoppijan morfologisena lähtökohtana on aina yksityinen sana (tai paremminkin sananmuoto). Hänen tehtävänä on antaa tälle muodolle strukturaali tulkinta; tällöin hänen on otettava huomioon yhtäikaa niin vartalo- kuin päätevarianttien asemaan vaikuttavat yhteydet. Ja vastaavasti järjestelmän jo omaksuneen kielenpuhujan tavoitteena on tuottaa kokonaisia sananmuotoja, ei niiden irrallisia osia; siksi hänellä tietty taivutustyyppi automaattisesti kielitajussa aktuaalistaa tietyn pääteparadigman ja päinvastoin. Vartalo- ja päätevarianttisuhteet ovat tällä tavoin keskenään sidoksissa, ja yksityinen sananmuoto on aina strukturaalilta kannalta näiden kahden suhdejärjestelmän leikkauskohdassa. Tämä taivutusjärjestelmälle ominainen rakennepiirre on samalla varmin tae monimutkaisinkin taivutussuhdejärjestelmän koossapysymiselle.

Ajatus, jonka mukaan allomorfit viittaavat itseään laajempiin kokonaisuuksiin, ei ole uusi. Se kulkee punaisena lankana Anttilan jo mainituissa kirjoituksissa »Allomorfien semiotiikka» ja »The indexical element in morphology»; hän kirjoittaa: »Once a linguistic sign (SAME) is learned, it takes on strong iconic character. Allomorphs (DIFFERENT) represent rationalized variety by adding a considerable indexical overlay to morpheme. In other words, they refer beyond their own boundaries toward larger stretches, generally words.» (S. 8.) Tähän on hyvin vähän lisättävää, morfologisen taivutusjärjestelmän kannalta kuitenkin: allomorfit eivät viittaa vain sananmuotoihin vaan paradigmaattisiin suhteisiin, joiden jäseniä sananmuodot ovat.

LÄHTEET

- ANDERSEN, HENNING Abductive and deductive change. — *Language* 1973.
- ANTTILA, RAIMO Allomorfin semiotiikkaa. — *Vir.* 1974.
- An introduction to historical and comparative linguistics. New York 1972.
- The indexical element in morphology. *Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Reihe Vorträge.* Innsbruck 1974.
- The metamorphosis of allomorphs. (Moniste.) 1975.
- CAMPBELL, LYLE Suomen *e*-vartalot: lisäys vai poisto? — *Vir.* 1975.
- HAKULINEN, LAURI Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Keuruu 1968.
- HINT, MATI Eesti keele sõnafonoloogia I. Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid. Tallinn 1973.
- Generatiivinen fonologia sekä viron astevaihtelu ja kvantiteettisysteemi. — *Vir.* 1972.
- ITKONEN, ERKKI Kieli ja sen tutkimus. Helsinki 1968.
- Vokaalikombinaatiot ja vartalotyypit. — *Vir.* 1948.
- ITKONEN, TERHO *Mellakoihin* vai *mellakoihin*? — *Vir.* 1957.
- *-siin* vai *-hin* monikon illatiivissa? — *Verba docent.* Helsinki 1959.
- KARLSSON, FRED Phonology, morphology, and morphophonemics. *Gothenburg papers in theoretical linguistics* 23. 1974.
- Centrala problem i finskans böjningsmorfologi, morfofonematik och fonologi. *Suomi* 117: 2. Helsinki 1974.
- KING, ROBERT Rule insertion. — *Language* 1973.
- KIPARSKY, PAUL Explanation in phonology. — Peters, Stanley (ed.), *Goals of linguistic theory.* Englewood Cliffs, N. J. 1972.
- LINELL, PER Problems of psychological reality in generative phonology. *Reports from Uppsala University Linguistics Department No. 4.* Uppsala 1974.
- NYMAN, MARTTI Synkronisen rekonstruoinnin rajat. — *Vir.* 1974.
- PAUL HERMANN *Prinzipien der Sprachgeschichte.* Achte, unveränderte Auflage. Tübingen 1968.
- PAUNONEN, HEIKKI Lounaismurteiden ja viron monikon genetiivi ja partitiivi II. — *Vir.* 1974.
- Monikon genetiivin muodostus suomen kielessä I. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia* 317. Helsinki 1974.
- On free variation. — *Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 72.
- RÄISÄNEN, ALPO Havaintoja lastenkielestä. — *Vir.* 1975.
- Kainuun murteiden äännehistoria I. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia* 307. Helsinki 1972.
- SAUSSURE, FERDINAND DE *Cours de linguistique générale.* Paris 1965.
- SKOUSEN, ROYAL Finnish morphology and generative phonology. (Moniste.) 1975.
- Substantive evidence in phonology. The Hague — Paris 1975.
- TUOMI, TUOMO Suomen kielen käänteissanakirja. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia* 274. Hämeenlinna 1972.
- VIRTARANTA, PERTTI Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalspirantin edustus suomen murteissa. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia* 252. Vammala 1958.

Allomorph dynamics

Heikki Paunonen

During recent years, abstract phonology of the type advocated by generative grammar has been subjected to harsh criticism. In particular, attention has been focused on the practice of selecting, as the point of departure of the description, abstract base forms from which surface variations are derived by phonological rules. To counterbalance this, a new orientation, that of concrete morphology, has come into existence. Its point of departure consists of the surface variation appearing in a language and the morphologically relevant relationships which control it. Thus, in place of individual base forms, the paradigmatic arrangement of relationships constitutes the basis for description in concrete morphology.

Raimo Anttila, among others, has approached problems of morphology from this point of view in many of his recent writings. He has subjected the concept of the allomorph to reevaluation and has examined allomorphic independence particularly from the point of view of their semiotic function. The author does not intend, at present, to discuss the semiotic significance of allomorphs but wishes, rather, to examine their position in the morphological system of a language on purely formal grounds. He is concerned with the problem of how the position of the individual allomorph can be described in terms of the entire morphological system so that the dynamic associations of influence regulating it can be expressed.

The article's theoretical base of departure is the idea, already present in the works of Herman Paul and Ferdinand de Saussure, of unities of association which operate in the linguistic sense. The foundation for this kind of association is provided by the force of similarity, which appears throughout human mental activity. This force causes the morpholo-

gical elements to form groups in the linguistic sense. Between these groups, various relationships arise, forming a network which regulates the language's morphology and which can, in turn, be divided into sub-groups. Thus, individual words and forms are located at the junctions of various paradigmatic and form-class relationships. Word forms always lead from the individual word to the totality: *they contain information about the entire paradigm.*

As an example of this type of network of dynamic influences which regulates the position of individual allomorphs, the author examines the Finnish nominal inflection.

The case system of modern Finnish is, with certain exceptions, quite lucid. It is the complicated system of inflectional classes, however, which creates difficulties. In some, there is only slight allomorphic variation (e.g. *talo* 'house' : gen. sg. *talo/n* : part. sg. *talo/a* : part. pl. *talo/j/a* : iness. pl. *talo/i/ssa*), while in others, it can be quite complex (e.g. *vesi* 'water' : gen. sg. *vede/n* : part. sg. *vet/tä* : ess. sg. *vete/nä* : part. pl. *vesi/ä* : iness. pl. *vesi/ssä*). Another feature characteristic of this system is paradigm crossing: at least part of the forms in each paradigm could formally belong to an entirely different inflectional type (see p. 88). Indeed, there are even such types for which no one inflectional form is paradigmatically distinctive (e.g. *lammas* : *lampaan*, see p. 88). There is, thus, no single form which characterizes this type of paradigm, which is formed, instead, of various kinds of oppositions. This type of paradigm, resting entirely on oppositions, would be exceedingly difficult to generate from one given deep structure form.

An examination of the Finnish system of inflectional types shows, in fact, that various paradigms are learned as sets of

allomorphic relationships. The inflectional types on p. 88 can be considered representational of such paradigmatic relationships. Although the paradigms partially cross, various oppositions distinguish each inflectional type from the others.

The author has also examined the morphologically relevant features distinguishing various paradigms. Five different inflectional types have been subjected to scrutiny: 1) monosyllabic nominals (*maa, suo*), 2) bisyllabic nominals (*kala, talo*), 3) trisyllabic nominals (*harakka, laatikko*), 4) so-called contraction stem nominals (*vene : veneen, harmaa : harmaan*), 5) so-called *eda* nominals (*korkea : korkean*).

Their inflection can be seen on p. 96

Particular attention has been given to the partitive sg. and pl., the genitive pl., and the illative sg. and pl.: these are the cases in which we encounter suffix variation conditioned by stem type. This variation seems to be connected first with the vowel structure of the singular and plural stems of the word and, secondly, with stress relationships. As a result of the influence of these two factors, associations have been formed between paradigm types originally inflected in different fashions. These associations become manifest not only as historical changes but also in the way in which the inflectional system is classified into sub-domains (see p. 103).

Osoite:

Address:

*Helsingin yliopisto
Suomen kielen laitos
Fabianinkatu 33
SF-00170 Helsinki 17*